

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0097

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Altera *Anisi Indici* species in officinis nostris occurrit, quæ *Anisum stellatum* vulgo vocatur, quodque ex *Fraxinella* genere videtur, saltem eo retulit *Sam. Dale* in *Pharmacolog. p. 194.* Ego autem in Horto Medico hujus generis, uti mihi apparuit, alias observavi species, quæ a *Cl. Commelino* ad *Spiræas* Africanas relatæ fuere, harum enim arbuscularum vascula feminalia omnino cum illis *Anisi stellati* conveniunt, quod si de floribus verum sit, ejusdem omnino sunt generis, quod a *Linnaeo Diosma* fuit vocatum in *Hort. Cliffort. p. 71.*

Anisum Moluccanum a *Valent.* in *Amboin. descript. pag. 194.* commemoratur, & in *Tab. no. XXX.* exhibetur.

Tabula Quadragesima Tertia

Exhibet Arboris ramum, quæ *Anisi folium* seu *Foeljo d'Anis* a *Rumphio* vocatur, atque *Limonelli* species videtur, ad quod genus a *Rayo* in *hystor. pl. p. 1658.* ut & a *Pluknetio* in *Almag. pag. 239* refertur illa, quæ in *Hort. Malab. part. 4. Tab. 14.* exprimitur, hoc tamen discrimine, quod hæc flores tantum gerat solitarios, quum illa *Rumphii* plurimos simul collectos producat flores.

Hujus porro arbusculæ Synonyma & auctores collegi in *The-saur. Zeylan. p. 143.* ubi *Mal-Naregam. H. Malab. Tab. 12. Tom. IV.* ad *Limonos* silvestres pertinet.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

Saponaria. Rarak.

Hæc proprie est arbor Javanica, sed quum per transmissa femina in Amboina progerminaverit, hinc & in hoc libro locum etiam obtinet: Arbor ipsa excrescit trunco rectissimo, altissimo, & gracili, qui corticem gerit glabrum & æqualem. Ramos majores habet raros, sed plurimis hi gaudent rachibus striatis, quæ ab utraque parte folia gerunt, ita ut eam constituent densam.

Folia in quibusdam rachibus sunt alternata, in aliis vero opposita, forma & modo crescendi *Caju Cuda* similia, sed minora, quum longitudinem habeant circiter quatuor pollicum, unius vero latitudinem, superius angustata, ad oras æqualia, læte viridia, rubro nervo intermedio donata, saporis ingrati: In junioribus autem arboribus ultra sex pollices longa sunt, longis infidentia petiolis, ad duodecim paria & ultra in singulis, quæ *Perficæ* folia referunt, in vetustioribus vero arboribus octo vel decem paria singulis rachibus junguntur, in pari aliquando extremum claudente, aliquando non: Flores ex ala rachis in ramis progerminant, qui sunt parvi ac pallidi flosculi, quibus subsequuntur fructus, qui plurimi simul dependent racemosi, rotundi, instar globulorum sclopeti, sed paulo majores, ac protuberante sulco notati, primo lutei, dein per maturitatem rubentes, qui sub glabra pellicula carnem gerunt paucam, croceam, & mucilaginosam, primo fatuam, sed dein ingratam & linguam acriter vellicantem, in hac officulum reconditur rotundum, durum, ac penitus nigrum, instar globuli puerorum lusorii, glabrum instar machinularum rosarii, in inferiore autem parte parum est striatum: Hujus arboris lignum sicciissimum est, & ex variis constructum annulis, instar convolutæ chartæ papyraceæ, quod in medio nigricans habet cor seu medullam: Ejus cortex est succosior, lignoque ita fortiter adhæret, ut non nisi parvis segmentis separari possit; Rami sunt adeo fragiles, ut vento sæpe rumpantur, nec iis insistere quis possit.

Nomen. Latine *Saponaria*, Belgice *Zeep-korrels* ex ejus usu, sic quoque *Malaicenis* vocatur *Boa-Sabon*, & *Javanis* *Rarak.*

Locus. Plurimum in Java crecit, sponte in planis silvis, ibique in altam adsurgit arborem, ejus officula

in

Een tweede soort van *Indisch Anys* wert in onze Apotheken gevonden, het geen doorgaans *ster-Anys* genaamt wert, het geen tot het geslacht van de *Fraxinella* zoude schynen te behoren, ten minsten *Sam. Dale* heeft het daar onder gestelt in zyn *Pharmacolog. p. 194.* En ik heb van dit geslacht andere soorten in onze Hortus Medicus ontdekt, dewelke van de beroemde *Casp. Commelin* onder de naam van *Spiræa Africana* beschreven zyn; deze boompjes dragen zaat-huisjes, zeer met het *star-Anys* overeenkomende, met welke indien de bloemen overeenkomen, zekerlyk tot een geslacht behooren, het welke *Diosma* van *Linnaeus* genaamt wert in de *Hort. Cliff. p. 71.*

De *Molukze Anysboom* wert mede by *Valent.* in de beschryving van *Ambon. pag. 194.* vermeldt, en op de Plaat No. XXX. verbeeldt.

De drie-en-veertigste Plaat

Vertoont een Tak van een Boompje, het geen *Anys-bladt* of *Foeljo d'Anis* by *Rumphius* genaamt wert, het geen weleen soort van *Liemisjes* gelykt, zo als het daar toe ook van *Ray* in zyn *hystoria plantar. pag. 1658.* en van *Pluknet.* in zyn *Almagest. p. 239* gebragt is, welke in de *Hortus Malabaric. vierde deel. Fig. 14.* mede verbeeldt en beschreven wert, doch met dat onderscheit, dat daar maar enkele bloemen, en hier veele by elkander t'zamen te voorfchyn komen.

Van deeze boom zyn de benamingen en Schryvers verders aangehaalt in onze *The-saur. Zeylan. pag. 143.* alwaar de *Mal-Naregam* van de *Hortus Malabaricus* in het vierde deel *Tab. 12.* verbeeldt, tot de wilde *Zeylonse Liemisjes* behoort.

LI. HOOFDSTUK.

De Rarak-boom, ofte Seep-korls-Boom.

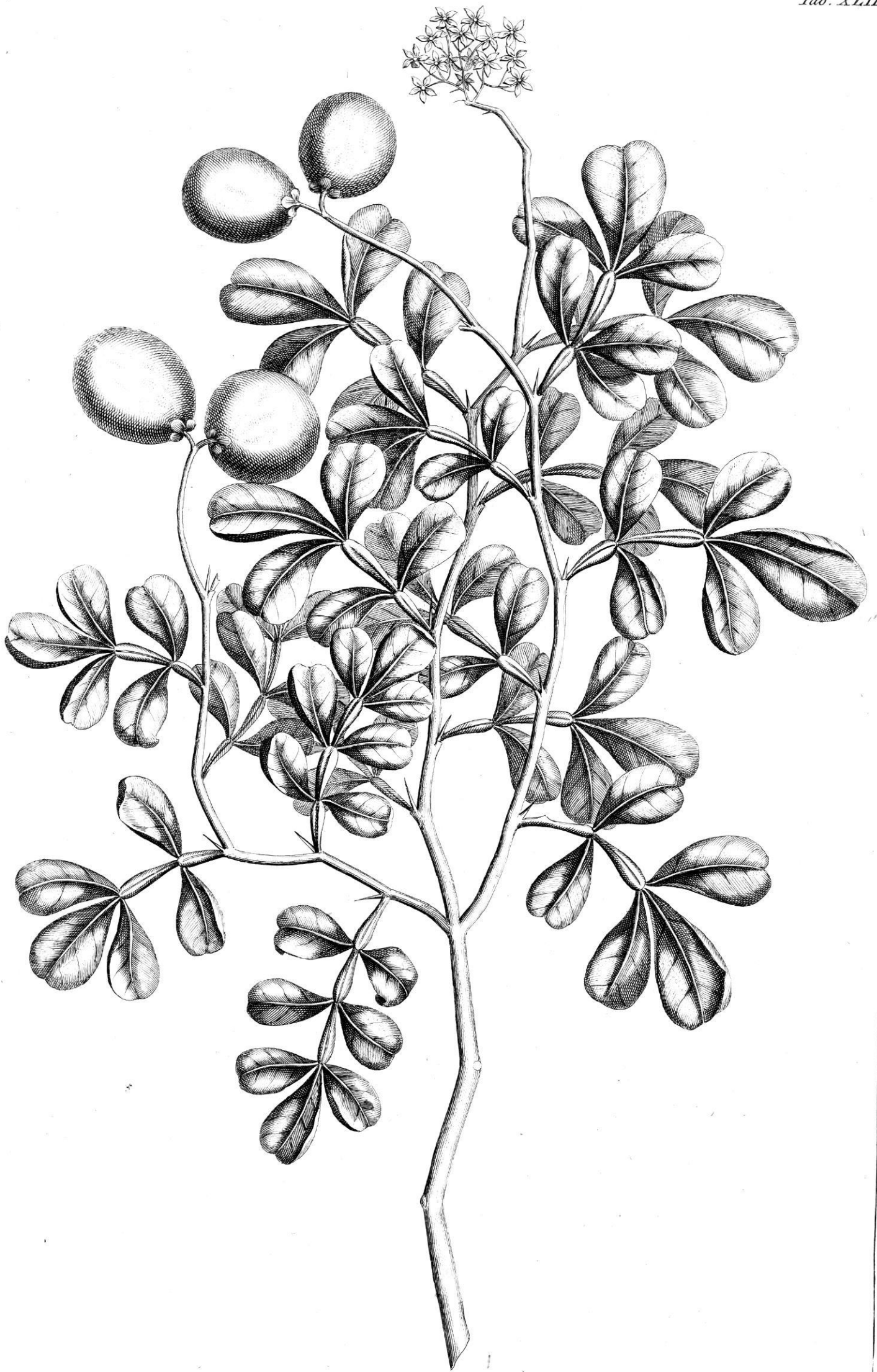
It is een Javaanse boom, maar door overgebragt zaad in Amboina voortgekomen zynde, zo heeft by mede in dit boek plaats gevonden. Den boom schiet op met een zeer regten, bogen, en ranken stam, hebbende een gladde en effene schorsse: De hoof-takken zyn weinig, maar staan vol dunne wat gestreepte ryskens, en dezelve met bladeren aan wederzyden beladen, zo datze evenwel een digte kruin maken.

De bladeren staan aan zommige stelen overbants, en aan andere regt tegen malkander over, aan gedaante en manier van wasschen of groeyen, 't *Caju Cuda* gelyk, doch kleinder, als zynde wat min of meer als vier duimen lank, en een duim breed, van vooren smal toegespitst, aan de kanten effen, blyd-groen, glad, en met een roode senuwe in de midden, onlieffelyk van smaak, aan de jonge bomen zynde wel over de 6. duimen lank, staande aan lange ryskens by 12. paren en meer aan ieder, gelykende wel na de *Perficke*-bladeren, doch aan de oude bomen staan 'er maar 8. en 10. paren aan een rysken, zomtyds met een alleen voor uit, en zomtyds niet: Het bloeizel komt uit den schoot der ryskens aan de takken, zynde kleine bleeke bloempjes, en daar op volgen de vruchten, dewelke veele by malkander hangen, en rond van gedaante zyn als *Musquet*-kogels, doch wat grooter, en met een uitstekende naad van buiten; eerst geel, en daar na ryp zynde rood, bedekkende onder een effen vliesken, een weinig boog-geel, en slymerig vlees, eerst lach, doch daar na onlieffelyk en scherp op de tong, daar binnen in leid een rond, barden, en pik-swarten steen, als een kleine knikker, glad als *Coralen* van een *Paternoster*, doch aan de onderste kant wat gestreept: 't Hout van dezen boom is zeer droog, en van verscheide omwindzelen t'zamengezet, als een opgerolt boek papier, in de midden met een zwart-achtig bert. De schorsse is wat sappiger, en kleeft zo vast aan 't hout, dat menze niet dan met kleine stukken daar afrekken kan. De takken zyn zeer bros, en licht door de wint brekende. Ook en kan men daar op niet staan.

Naam. In 't Latyn *Saponaria*, in 't Duits *Zeep-korrels* van haar gebruik, en zo ook op *Maleys* *Boa Sabon*, op *Javaans* *Rarak.*

Plaats. Hy wast meest op Java van zelfs in de vlakke *Boschen*, en wert aldaar een zeer bogen boom, de korrels

in

in Amboinam translata ibi progerminarunt in altis & graciles instar Abietis arbores, quæ usque in duodecimum annum nondum fructus produxerunt, uti hoc in plurimis obtinet arboribus Javanis, quum anni tempora (uti sapius dictum fuit) ab hujus regionis temporibus sint diversa.

Ufus. Vulgo in Java ejus fructus loco saponis usurpantur ad lintea lavanda & depuranda; si enim hi manibus in aqua conterantur calida, caro exterior mucosa instar saponis spumescit, cujus infusum seu aqua omnes ex pannis tollit fordes: compertum autem fuit hanc carnem nimis acrem & ardentem esse, ita ut pannos vel lintea sapius quasi comburat, unde citius pereant, nec ita sint durabilia ac alio modo lota net: Mercatores Chinenfes fructus hos siccatos plenis venales adferunt faccis in Orientales hæc regiones, ut loco saponis usurpentur, qui vero non omnibus annis ibi venales profitant: Quidam tentarunt hæc fructibus caput suum lavare, sed experti fuere nimis corroderes esse, atque capillos inde fluere.

Nigra horum officula inter lavandum integra manent & abjiciuntur, vel flaminibus Æthiopum donantur pro rosariis, si enim poliantur vel tornentur, splendent ac nigrescunt instar ligni Ebeni, licet multo leviora sint: non facile franguntur, ac forti mallei vi vix separantur; Videntur hi fructus convenire, saltem haud multum differunt ab iis, qui in India Occidentali crescunt, tam in Hispaniola, quam in continenti & Guiana, de quibus *Oviedus Hist. gener. & natural. libr. 9. cap. 5. Nic. Monardus de simpl. Medic. cap. 65. & Carol. Clusius libr. exotic. 2. cap. 16.* mentionem fecerunt, vocanturque ipsi *Sphærolæ Saponariae*, & Anglice *Sopæ Berriës*, uno testantes ore carnem eorum externam loco saponis, interna vero officula nigra & dura ad rosaria adhiberi, non autem aliquem offendat, quod arboris folia ab ipsis cum Filicum foliis comparentur, quod Hispanicis scriptoribus familiare est omnia talia folia, sive sint longa sive breviora, quæ in longis pinnis per bina paria sunt opposita, cum Filicibus comparare. In Java horum fructuum caro adhibetur ad depuranda ora argentei cujusdam vasis vel operis, si fuerint cærulei coloris vel commaculata.

Altera talis, cujus cortex similem suppetit usum, qui *Cortex Saponarius* vocatur, & Malaice *Langir*, postea describetur *libr. 6. cap. 73.*

Similis *Saponaria arbor* descripta quoque occurrit in *Hort. Malab. part. 4. Fig. 19.* nomine *Poerinsji*. Portugallice *Sabaon dos Canarins*. Belgice *Zeep-nooten*: quæ in Bengala quoque crescit.

OBSERVATIO.

In aliis quoque Indiæ locis *Saponaria arbores* occurrunt, uti in Zeylana, quæ ab *Herm.* in *Par. Bat. Pr. & Mus. Zeyl. p. 69.* vocatur *Saponaria arbor*, Zeylanica, trifolia, semine Lupini, & in *Thef. meo Zeyl. pag. 209.* recensetur, quæ cum illa *H. Malab.* convenire videtur, ubi in notis alii, & qui a *Rumphio* supra laudati sunt auctores, citantur; reliqua vero vide in *Thef. Zeyl. l. c. Ray tom. 3. app. p. 65. no. II.* Cum *Rumphii* vero descripta arbore convenire penitus videtur illa, quæ *Prunifera racemosa*, folio alato, costa media, membranulis utrimque extantibus donata, fructu Saponario. *Sloan. Cat. pl. Jam. p. 184.* ubi plurimos hujus vide collectos auctores, nec non in *S. Dale. Pharmac. p. 338. & Hist. Jamaic. vol. 2. p. 131.* ubi figuræ *H. Amst. part. 1. Tab. 94. & Pluknet. Phytogr. Tab. 217. Fig. 7.* huic præ omnibus adnumerantur arbori. *Saponaria hæc arbor* nomine *Rarak-arboris* in *Valent. descript. pag. 194.* occurrit.

in Amboina overgebracht, zyn daar wel opgeschoten tot hoge ranke bomen, als sparren, maar hebben in 't 12de jaar nog geen vruchten willen dragen, gelyk veele Javaansche bomen doen, om dat (gelyk meermaals is gezegt) de Moussonen, dat zyn jaar-geetyden met die van deze landen komen te verschillen.

Gebruik. De gemeene Man op Java gebruikt de vruchten in plaats van Zeep, om alderbande linnen daar mede te wassen: Want als menze met de banden in warm water vryft, zo begint het buitenste slymerig vlees als Zeep te schuimen, en welk water dan alle vuiligheid van 't linnen wegneemt, doch men heeft ook bevonden, dat dit vlees wat te scherp is, en 't linnen eenigzints verbrant, waar door 't zo lang niet duuren kan, als het anders wel zoude doen: De Sineeze Koopluiden brengen deze gedroogde vruchten met zakken vol in deze Oosterse quartieren, om te gebruiken in plaats van Zeep, die men aldaar niet alle jaaren bekomen kan. Zommige hebben ook onderstaan met deze vruchten het hoofft te wassen, maar bevonden, datze al mede te scherp waren, en 't haar deden uitvallen.

De swarte korrels blyven in 't wassen geheel, en werden weggesmeten, of aan de Moorze Papen gegeven, om *Paternosters* daar van te maken, want als menze draait en polijft, dan wordenze zo schoon swart als Ebbenhout, hoewel veel lichter: Zy breken ook niet licht, moettende al met een goede hamerslag getroffen zyn, eer menze van malkander krygt. Het schynt dat deze vruchten overeenkomen, of immers niet veel verschillen van die geene, die in West-Indiën wasschen, zo op Hispaniola, als op 't vaste land, en in Guiana, waar van *Oviedus Hist. Gener. & natural, lib. 9. cap. 5. Nic. Monardus, lib. de simplic. Medicam, Capit. 65. & Carolus Clusius, lib. 2. Exoticorum, cap. 16.* gewag maken, onder den naam van *Sphærolæ Saponariae*, en in 't Engels *Sopæ Berriës*, eenparig getuigende, dat men 't buitenste vlees in plaats van Zeep, en de binnenste swarte en harde korrels tot *Paternosters* gebruikt, doch men moet zig daar aan niet stooten, datze deszelfs bladeren by die van *Varen* gelyken, om dat het de Spaansche Schryvers in gebruik hebben, alle zodanige bladeren, zy zyn dan lang of kort, die aan lange ryskens in 2. ryen tegen malkander staan, by 't *Varen* kruid te vergelyken. Op Java gebruikt men het vlees van deze vruchten ook om de zilvere kanten, die raauw uitgeslagen zyn, daar mede schoon te maaken.

Nog een andere boom, van wiens schorsse men ook diergelyk gebruik heeft, genaamt *Cortex Saponarius*, en in 't Maleys *Langir*, vind men hier na beschreven *lib. 6. cap. 73.*

Diergelyken *Zeep-boom* ziet beschreven in *Hort. Malab. part. 4. Fig. 19.* onder den naam van *Poerinsji*. In 't Portugees *Sabaon dos Canarins*, in 't Duits *Zeep-noten*, dewelke men ook in Bengalen vindt.

AANMERKINGE.

In de andere plaatzen van de Indiën werden verscheide *Zeep-ballen-bomen* gevonden, gelyk onder andere in Ceylon, welke van *Herman* in de *Par. Bat. Pr.* en het *Museum Zeylan.* genaamt wert *Saponaria Zeylanica*, trifolia, semine Lupini, welke in myn *Thef. Zeyl. p. 209.* opgetelt wert en schynt over een te komen met de *Poerinsji* van de *Hortus Malab.* in het vierde deel *Tab. 19.* verbeeld, alwaar in de aanmerkingen de Schryvers van onze *Rumphius* vermeldt, mede aangehaalt werden het overige zie verders in onze *Thef. Zeylan.* en in de *Appendix* van het derde deel van *Ray p. 65. No. II.* Doch met de Boom, van *Rumphius* beschreven, schynt over een te komen die geene, die by *Sloan. in de Catal. van de Jamaïsche gewassen pag. 184.* vermeldt wert, alwaar zeer veele Schryvers van deeze boomen aangehaalt en vermeldt werden als mede in de *Pharmac. van Sam. Dale p. 338.* en in de *Historie van Jamaïca tweede deel pag. 131.* alwaar de *Figuren* in het eerste deel van de *Amst. tuyn Tab. 94.* en die van *Pluknet.* in zyn *Phytogr. Tab. 217. Fig. 7.* aan deze boom werden toegeëigent. Deze *Zeep-ballen-boom* wert mede by *Valent.* in de beschryving van *Ambon. pag. 194.* onder de naam van *Rarak-boom* vermeldt.